

ANTROPOLOJİ ve TARİH

Bir Kikap vesilesiyle *

Doç. Dr. HALİL DEMİRCİOĞLU

Memleketimizin Antropoloji kütüphanesi son zamanlarda yeni bir eser daha kazandı. Türk Tarih Kurumu Asbaşkanı ve Ankara Üniversitesi Tarih Doçentlerinden Bayan Dr. Âfet İnan, İsviçre'de Cenevre Üniversitesi Ekonomik ve Sosyal Bilimler Fakültesinde vermiş ve 1939 senesinde orada Fransızca olarak yayınlamış olduğu doktora tezini¹, bu kere Türkçeye çevirerek ve bazı yerlerine de ilâveler yaparak yukarıdaki isim altında Antropoloji edebiyatımıza maletmiş bulunuyor. Eseri Türk Tarih Kurumu, yayınları arasına almıştır. Bu suretle eser, Türkiye'de geniş bir okuyucu külesinin istifadesine sunulmuş oluyor. Bu vesile ile, yazımızın ta başında, evvelâ eserini Türkçeye çevirmek ihtiyacını duyup, bu külfete katlanan müellife, sonra da memlekette Antropoloji bilgisini yaymak ve bu sahada çalışanları milletimize tanıtmak yolundaki gayretile bu kitabın da tabı ve neşri için hiç bir fedakârlıktan çekinmemiş olan Türk Tarih Kurumu'na, bu hizmetlerinden dolayı teşekkür etmek lazımdır.

Bayan Âfet İnan'ın doktora tezinin bu türkçe tercümesi 200 küsur sahife tutuyor. İçinde en başta evvelâ türkçe baskı için hazırlanmış yeni bir "önsöz,, görüyoruz (s. 1). Bunun arkasından, müellifin hocası Profesör Pittard'ın, fransızca nüsha için "mukaddime,, olarak yazdığı bir makale burada "giriş,, başlığı ile tercüme edilmiştir (s. 3-6). Daha arkadan da ötekinde "giriş,, olan yazı, buraya ikinci bir "önsöz,, olarak konmuştur (s. 7-11). Bundan sonra kitabın ayrıldığı iki büyük kısımdan birincisine giriyoruz (s. 13-66). "Genel Bilgiler,, namı verilen bu kısım üç bölümü ihtiva ediyor: Birinci bölümde (s. 13-23) "Türkiye'nin jeofizik ve coğrafyasına umumî bir bakış,, yapılmıştır. İkinci bölümde ise (s. 24 - 6) "Türkiye tarihine kısa bir bakış,, altında Anadolu'nun en eski zamanlarından başlanarak bütün tarih öncesi ve tarih devirleri sıra ile gözden geçirilmek suretiyle bu topraklar üzerinde görülen beşer kültürleri, kavimler ve devletler hakkında malûmat verilmiştir. Üçüncü bölümde de (s. 61 -66) ırk tasnifleri ve Türkle-

*) Dr. Afet İnan, Türkiye halkının Antropolojik karakteri ve Türkiye tarihi ; Türk Irkının vatani Anadolu; (64.000 kişi üzerinde anket); Türk Tarih Kurumu yayınlarından : VII seri, numara 15. Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1947.

¹ Afet (Docteur en Sociologie) : L'Anatolie, Le pays de la «race» Turque : recherches sur les caracteres anthropologiques des populations de la Turquie, (Enquete sur 64.000 individus) ; Geneve 1939.

rin bu tasniflerdeki yerinin ne olduğu ve olması lâzımgeldiği anlatılmıştır. Bu suretle biten birinci kısımdan sonra kitabın ikinci kısmı geliyor (s. 67-203). Eserin hemen hemen üçte ikisini teşkil eden bu kısım, Türkiye'de 64.000 kişi üzerinde yaptırılmış olan büyük bir Antropolojik anketin sonuçlarını vermektedir. Bu kısmın, bir çoğu ancak bir iki sahifeyi bulan on iki bölümünün birincisinde (s. 67-79) bu anketin nasıl ve niçin yapıldığı anlatılıyor. İkinci bölüm (s. 80-100) boy meselesine ayrılmıştır. Üçüncü bölüm (s. 101-107) iskelet karinesi, dördüncü bölüm (s. 108-110) kolaç, beşinci bölüm (s. 111 - 114) vücut ağırlığı, altıncı bölüm (s. 115-134) baş ölçüleri ve kafa karinesi, yedinci bölüm (s. 135-136) alın genişliği, sekizinci bölüm (s. 137-141) baş yüksekliği ve uzunluk karinesi, dokuzuncu bölüm (s. 142-147) ölçülere göre yüzün bazı karakterleri, onuncu bölüm (s. 148-156) burun ölçüleri ve burun karinesi, on birinci bölüm (s. 157-163) gözlerin ve burnun şekli ve kafa profili, onikinci bölüm de (s. 164-177) cildin, gözlerin ve saçların rengi bahislerini ihtiva ediyor. Bundan sonra Türklerin başlıca ırk karakterlerinin özeti verilmiştir (s. 178-180). Bunun arkasından da netice gelmekte (s. 181-189) ve "ilâve,, adlı bir sahifeden (s. 190) sonra da bibliyografya ve indeks (s. 191-203) görülmektedir. Kitabın sonuna boy büyümesine göre başın ve vücudun türlü kısımlarının ölçülerini gösteren iki büyük cetvel eklenmiş ve kitabın içine de ayrıca on bir kroki ve dört tablo konmuştur.

Antropoloji ilmi ve antropolojik anketler

Kısaca hülâsa ettiğimiz bu muhtevastan da anlaşılacağı üzere eserin sıklet merkezini antropolojik bir anket (yani insan ölçüleri toplama) teşkil etmektedir. Esasen müellif de "Bu kitabımda asıl dikkatimizi antropolojik ankete hasredeceğiz (s. 9),, diyerek bunu anlatmış oluyor. Antropoloji sahasında böyle anketlerle çalışmak öteden beri malûm bir metottur. Bunu da antropolojinin bünyesi icabettirmektedir. Gerçekten antropoloji, Topinard'ın daha 1876 da (L'Anthropologie'sinde) yaptığı ve halâ da kıymetini muhafaza eden tarifle "İnsanı ve insan ırklarını araştırıp inceleyen bir tabiat ilmi,, dir. Filvaki bazı ilim adamları, çok daha geniş manada alarak antropolojiye, alelilâk "İnsan ilmi,, nazariyle bakmakta ve onu biri "Tabii insan,, (anthropos —homo) ile meşgul olan "Fizik Antropoloji,, diğeri de "İçtimâî insan,, (ethnos = socius) ile meşgul olan "Kültürel Antropoloji,, olarak ikiye ayırmakta iseler de, kültürel antropoloji, konuları bakımından "etnoloji,, olduğu için² antropoloji mefhumu altında yine -bilhassa Avrupa'da- "fizik Antropoloji,, anlaşılmalıdır³. Bu da yukarda tarif ettiğimiz antropoloji olup başlıca mevzuları şunlardır: Bir defa insanı maymunlardan

² Bak. Alfred C. Haddon, History of Anthropology, London 1945, s. 100 vs.

³ Bak. idem, op. cit. s. VII, 2 vs.

veya öteki insanlardan ayırmağa yarayan bir "İnsan anatomisi,, ile uğraşır. İnsanın fizik gelişmesini araştırır (Antropoloji'nin zoolojik ve paleontolojik karakteri buradan gelmektedir). Sonra antropoloji, insanın bedeni fonksiyonlarını tetkik eder; yani bir nevi mukayeseli fizyoloji yapar (meselâ hormonlar ve kan gurupları araştırmaları gibi). Fakat antropoloji'nin sahasında bilhassa tabîî insanın kimliği demek olan insan ırkları ve bu ırkların taksimatı önemli bir konu teşkil eder. Antropoloji burada ırk karışmaları, ırkî karakterler, irsiyet, genetik ve nihayet de ırk hıfzıssıhhası ile meşgul olur. İrkî karakterleri tesbit etmek, ırk safiyeti veya ihtilâtlarını ortaya koymak için ise, anketlerle iş görür. Bunların verdiği matematik formüller ile ölçülen insan guruplarının ırkî karakterleri tayin olunur.

Anketler haddi zatinde mekanik bir iş olmakla beraber, sonuçlarının şumûlü dolayısıyla ekseriya önemli bir mahiyet alırlar. Hele küçük ve mevzî olmayıp da, bu kitap içindeki gibi, bir memleket çapında ve 64. 000 kişi üzerinde yapılmış olurlarsa, büyük kıymet kazanırlar. Tabiatile, böylesini başarmak bir tek insanın kudreti dışına çıkar; geniş bir teşkilât ister. Netekim müellif bu anketin de ancak böyle bir teşkilâtın kurulması sayesinde meydana gelmiş olduğunu söyleyerek, bu hususta rahmetli Atatürk'ün himmetini ve hükümet cihazının yardımını şükranla anmaktadır (s. İİ, 69, 78). Verdiği malûmattan anlaşılıyor ki, hükümet bu iş için devlet bütçesinden mühim miktarda bir para ayırdıktan başka (s. 78), başta o zamanki Başbakan olmak üzere Sıhhat, Millî Savunma ve Millî Eğitim Bakanları bu işle alâkadar olmuşlardır (s. 69, 78). Türkiye, bu anket için on bölgeye ayrılmış ve her bölge için asker ve sivil memurlardan ölçücü ekipler teşkil edilmiştir. Bu suretle ayrılan memurlar, ölçme için kurs gördükten sonra işe başlamışlar ve ölçdükleri her insan için nüfus sayımlarındaki fişlere benzer (üzerinde 38 kayıt olan) kâğıtlar doldurmuşlardır. Ölçülerin alınması tam altı ay sürmüştür. Bunlar bittikten sonra, kâğıtlar Ankara'ya gönderilerek, yine altı ay müddetle, İstatistik . Genel Müdürlüğünde tasnif edilmişlerdir. Nihayet bu tasnif ameliyatı da bittikten sonra, alınan neticeler kitabın müellifine verilmiştir.

Bayan Âfet İnan işte bütün bu işlerin neticelerini, kendi ifadesiyle, "Antropologların uzun seneler üzerinde işliyebileceği kadar zengin olan bu muazzam malzemenin ancak umumî sonuçlarını,, (s. 78) bize vermekle iktifa etmiştir. Alınan neticeler de şunlardır : Türkiye'de yaşayan halkın çoğunluğu orta boyludur. Kafa karineleri bakımından ekseriyet kısa (brakhi) kafalıdır ; gözler muntazamdır ; mongoloit tesir pek azdır. Burunlar düzdür. Cilt nadiren çok esmerdir. Gözler ise açık ve hatta ekseriyetle çok açıktır. Saçların da çoğunluğu orta, yani kestane rengindedir. Şu halde Türkiye halkı umumiyetle "homo Alpinus,, denilen Avrupa'nın büyük beyaz ırkına mensuptur (s. 180). Müellif bütün bunlardan sonra netice olarak, evvelâ " bugün Türkiye'de oturmakta

olan halkın, maddî delillere dayanarak, ilmî metotlarla, antropoloji âleminde yeri tesbit edilmiş ve milletlerarası antropometri listelerinde Türklerin hakikî yeri tayin edilmiş „ olduğunu, sonra " Türkiye'de bir ırk birliğinin mevcut olduğu,, anlaşılmiş bulunduğunu söylüyor ve böylece " Türk Tarih Kurumu'nun kuruluşundaki ilmî gayelerden birisinin tahakkuk etmiş olduğunu,, da sözlerine ilâve ediyor (S. 181).

Dünkü ve bugünkü insanlar arasında ırkî karabet

Kitabın esas itibariyle ortaya koymuş olduğu şey işte budur. Fakat müellif işi bu kadarla bırakmağa razı olmamış görünüyor. Filhakika anket ile bugün Türkiye'de yaşayan halkın ırkî karakterlerini tesbit eden müellifin, bir de bugünkü halk ile şimdiye kadar bu topraklar üzerinde yaşamış insanlar arasındaki ırkî karabeti ve bağlılığı da ortaya koymak istediği anlaşılmaktadır. Hatta Önsözde " bugünkü yaşayanların ölçülerek bilinmesi, eski çağlardaki cetlerimize olan bağlılığımızı göstermek için esastır „ (s. İ) demekle, anketin istihdaf ettiği gayelerden birinin bu bağlılığın tesbiti olduğunu anlatmak istemiştir. Bunun için müellifin kanaatinde " yurdumuzda eski medeniyetler yaratmış ve yaşatmış kavimlerin ırkî karakterlerini kalan iskeletleriyle tesbit etmek „ lâzımdır. Filhakika şayet bu topraklar üzerinde gelmiş geçmiş vatandaşların ilmî yakini imkân dahiline sokan yeter sayıdaki iskelet bekayası mevcut ise ve bunların ölçüleri bugün yaşamakta olan halkın tesbit edilmiş ölçülerini verirse, bu takdirde onlarla şimdi yaşayanlar arasındaki "ırkî karabet,, sabit olacaktı. Bunun için de yapılacak iş, ta prehistorya devirlerinden başlayarak, Türkiye'de şimdiye kadar yaşamış kavimlerin ırkî karakterlerini kitapta birer birer göstermek ve bundan netice çıkarmaktı. Bunları da anket neticelerinden önce koymak lâzımdı. Kitabın birinci kısmı kanaatimizce işte geçmişteki insanların ırkî karakterleri hakkında vermek istenilen malûmatı öne koymak zaruretinden doğmuştur. Çünkü başka bir mucip sebep bulmak güçtür.

Fakat, daha ilk bakışta bu kısımda bir aksaklık sezilmektedir. Filhakika bu memlekette yaşamış eski insanların ırkî karakterlerini bize bildirmiş olması lâzım gelen bu kısım, meselâ jeoloji ve coğrafya bilgileri, bir sıra tarih malûmatı hülâsaları ile saded dışı bir "malûmat yığını,, haline sokulmuş ve asıl beklenen antropolojik belgelerden — bu tarih malûmatı içinde dahi — bazan tesadüfen, bazen de hiç bahsedilmemiştir. Filhakika bu tarih hülâsalarını vermeğe başlarken, "bundan maksadım, bu anketle ırkî karakterlerini, ölçüye ve müşahedeye dayanarak tesbit ettiğimiz yurdumuzun halkı, ne gibi kültürleri meydana getirmiş ve hangi adlar altında tarihte yer almıştır. Onu hatırlatmaktır,, (s. 24) diyerek, bu topraklarda gelmiş geçmiş insanlarla bugün yaşayanların ırkî karabeti ve hatta ayniyetini *a priori* olarak zaten kabul etmiş olduğunu gösteren müellif, göstereceği antropolojik belgelerle bu hükümün neye istinat ettiğini anlatacağı yerde, bilâkis meselâ memleketi-

mizin prehistorya kültür katlarında (hatta bir tek taş parçasını bulan kişilerin isimlerine varıncıya kadar lüzumsuz tafsilât verdikten sonra) buna cevap verecek hiç birşey bulunmadığını (s. 9, 29,31, 34) kaydetmiş, hele tarihî devirleri yazarken, göstermekle mükellef olduğu antropolojik malzemenen bahsetmeğe bile lüzum görmemiştir. Yalnız memnuniyetle zikretmek lâzımdır ki, bütün bunların sonuna koyduğu ve daha önce söylediklerine lüzum bırakmayan bir tabloda (s. 56), evvelce yazdıklarını unutarak ve yazmadıklarını hatırlayarak, neolitik devirden bir, "proto Eti., dediği devirden iki, Hititler devrinden 6, Selçuk'tular devrinden 10 ve Osmanlı devrinden de 375 iskeletin ölçülerini vermiştir. Bu ölçülerin de hepsi, bugün yaşayan halkın kafa karinelerini, yani kısa (brakhi) kafaları göstermektedir.

Şimdi bu tablonun gösterdiği malzemenin kıymetlendirilmesi işi geliyor. Burada insanın kafasında evvelâ şu sual belirebilir: aceba bu malzeme, bugünkü insanlarla eski yaşayanlar arasındaki "ırkî., karabeti kesin olarak tespit edecek kadar ilmî yakınlığı temin etmekte midir? Müellif bunların az olduğunu maalesef kaydile itiraf etmekle beraber (s. 58) "geçmişe ait az adette iskelet vesikalarının eksikliğini, bugünkü halkın büyük çoğunluğunun temsil edebileceği unutulmamalıdır., (s. 59) diyerek çok önemli bir noktaya işaret etmiş oluyor. Bu her halde şu demektir : Geçmişe ait noksanları bugün yaşayanlar telâfi etmektedirler. Bu vaziyet karşısında meselenin halli basitleşecektir: Mademki geçmişten elimize geçen bu az miktardaki iskelet ölçülenle, bu azlığı telâfi eden bugünkü halkın ölçüleri aynıdır ; şu halde bu topraklardaki halkın antropolojik karakterleri eskiden beri hep aynı kalmıştır, demek kabildir. Nitekim müellif de böylece, bir taraftan az olduğunu söylediği bu iskeletlerin ölçülerine, diğer "taraftan da onların eksikliğini telâfi ettiğini söylediği bu anket sonuçlarına dayanarak "Anadolu'da bugünkü ve tarihî devirlerdeki halkın çoğunluğu ölçülere dayanan kısa kafalı tipi göstermektedir., (s. 34) dedikten başka ayrıca şu hükümleri de vermektedir: "Türkiye toprakları bakır devrinden beri aynı ırkî vasıfları tanıyan ve Orta Asya'dan türlü devirlerde gelen bir halk ile meskûn bulunmaktadır., (s. 56). "Siyasî isimler değişmiş fakat etnik karakter, ufak tefek farklarla, çoğunluğu hep aynı kalmıştır., (s. 56). Müellifin verdiği bu hükümlerle binnetice, kitabın "önsöz., ünde (s. 1) ifade edilen gaye, yani Anadolu'da bugün yaşayanlarla eskiden yaşayanlar arasındaki ırk bağıllığı tahakkuk etmiş oluyor, demektir.

Antropoloji ile Tarih arasındaki münasebet

Sırf burada gösterilen deliller ve öne sürülen mütalaalara istinaden verilmesinde, hiç değilse acele edilmiş olduğunda, yalnız antropolog olmıyanların değil, belki de bir çok antropologların da müttefik olacakları bu hükümler hakkında fazla söz söylemeği, işin erbabına bırakıyo-

ruz. Bizim konuşmak istediğimiz başka taraflar var. Biz kitabın bu birinci yarısında verilmiş antropoloji dışındaki malûmat üzerine biraz durmak istiyoruz. Filhakika ilk bakışta bunların kitabın heyeti umumiyesi içinde fer'î mahiyette olduğu intibayı uyanabilir. Fakat asıl konuya hiç lüzumu yok iken sıkıştırılmış olmaları, bizzarure bir kaste makrun oldukları düşüncesine götürmektedir. Gerçekten kitabın türkçe başlığına (fransızca nüshasının başlığında yokken) bir de "Türkiye Tarihi,, sözünü ekliyerek, bu tarih malûmatı kısmını önemli telakki ettiği anlaşılan müellifin, "önsöz,, ünde (s. İ) kitabın türkçe baskısını hazırlarken güttüğü gayenin "Türk okurlarına yurdun ırkı ve kısa tarihi hakkında toplıyabildiklerini sunmak,, olduğunu ve başka bir yerde de (s. 24), bu tarih malûmatından maksadı hakkında "anketle ırkî karakterlerini ölçüye ve müşahedeye dayanarak tesbit ettiğimiz yurdumuzun halkı, ne gibi kültürleri meydana getirmiş ve hangi siyasi adlar altında tarihte yer almıştır, onu hatırlatmak,, olduğunu söylemesi, bunları niçin vermiş olduğunu gene tasrih etmemiş olmasına rağmen, bu malûmat üzerine bilhassa durmuş olduğunu göstermekte ve düşüncelerimizi teyit etmektedir. Bu da bize bunların üzerinde durmak cesaretini vermektedir. Filhakika "Türk okurlarına sunmak,, istenilen bu tarih malûmatının -biz sahamız dahilindekilere, yani ilk çağ tarihine ait olanları kastediyoruz - hiç değilse bir kısım esas noktalan hakkında yanlış anlamaları önlemek ve bu suretle kitabın daha iyi anlaşılmasına yardım etmek gayesiyle bazı maruzatta bulunmayı faydalı görüyoruz.

Burada evvelâ antropoloji ve tarih için çok önemli bir noktaya temas edeceğiz: müellif kitabın fransızca nüshasında bulunmayan, yalnız türkçe nüshasında bulunduğundan dolayı da Türk okurları için ilâve ettiğine hükmedilebilecek olan bazı cümlelerinde (s. t, 66, 181, 182) antropolojinin tarih ilmine yardımcı bir zümre olduğunu söylemekte ve hatta "önsöz,, ünde de (s. İ) fikirlerini aynen şöylece tasrih etmektedir : "Antropolojinin tarih ilmine en değerli yardımcı bir zümre olduğuna inandığım için bu kitapta antropometri belgeleri kullandım,,. Muharrir, eğer yanlış anlamıyorsak, bilhassa bu cümlesi ile antropolojiyi tarihin hatta en lüzumlu (çünkü en değerli) yardımcısı telâkki etmekte, binnetice kitabında antropoloji belgeleri kullanmak suretiyle bir "Tarih,, yaptığını zannetmektedir.

Burada vuzuha varmak için, antropoloji ile tarih arasındaki münasebetten başlamak lâzım geliyor. Malûmdur ki, antropoloji bir tabiat ilmidir. Bu ilim, insanı bizatihi hayvani bir varlık olarak mütalâa ve tetkik eder. Tarih ise, antropolojinin tam aksine, bir kültür ilmidir. Filvaki tarih ilminin de mevzuu insandır; fakat hayvanlar dünyasının bir parçası olan insan değil, bilakis diğer insanlarla münasebeti içinde kendisinin ruhî fonksiyonlari içtimaî bir mevcut olan ve daima bu fonksiyonlarının ruhî şartlari mukayyet olan insan tarih ilminin mevzuudur. Mevzu böyle olunca, tabiatıyla

vazife-ve gayelerde ayrılır: Antropoloji, insanın hayvanı bir varlık olarak (tabii insan) hayatını tetkik, uzvî inkişafının genel gidişini tesbit eder ; bunu tabii insanın malzemesi olan antropolojik belgelerle (fosiller veya canlılar) yapar. Tarih ilminin vazifesi ise, içtimaî bir mevcut olarak insanın (içtimaî insan) inkişaf ve tekâmülündeki tezahürleri illiyet münasebetleri içinde tetkik etmek, başka bir deyimle, bu insanın tarihî hayatını ortaya koymaktır. Bunu da tabiatıyla antropolojik belgelerle değil, içtimaî insanın bıraktığı düşünce ve iradesi, mahsulü yazılı eserlerle (ki bunlara "vesika,, denir) ve ancak bunlarla yapabilir. Binnetice tarih ilminin yardımcıları, içtimaî insanın tarihî hayatını bize bildiren yazılı vesikaların anlaşılmasını temin eden ilimler olacaktır, ki bunlarında en başında lisan ilmi (filoloji) gelmektedir. Tarihte bunlardan sonra, o da bazı ahvalde (tahsisen ilk çağda ve kültür tarihi meselelerinde) yazılı vesikaları tamamlayan, fakat gene içtimaî insanın kafa ve iradesi mahsulü olan yazısız eserlerin ilimleri yardımcıları sırasına girerler; meselâ arkeoloji gibi. Fakat antropolojinin belgeleri ne bir tarihî hadiseyi, ne de bir kültürü öğretmeğe muktedir olmadıkları için⁴, antro-

⁴ Antropolojinin tarih ilmiyle yegâne ilgi noktası, antropolojinin öğrettiği insan «İrkı» meselesinde toplanır. Bunun ise yanlışlıkları önlemek için iyi anlaşılması lâzımdır. Filhakika müellif de «İrk» meselesini, -hocası Pittard'ın içinde antropolojinin tarih ilminin yardımcısı olduğuna dair bir kelime dahi bulunmayan «Les races et l'histoire» (Paris, 1942 s. 6) ismindeki maruf eserinde gördüğümüz şekilde-Camille Jullian adlı bir yazarın Dottin adlı başka birinin (Les anciens peuples de L'Europe, Paris, 1916) başlıklı kitabına yazdığı bir önsözdeki şu cümlesini «Zira İrk meselesi ne şekilde halle müncecer olursa olsun, kavimler tarihinin en önemli meselesidir' iştah etmek suretile «ona göre tarihi bu derece derin bir surette alâkadar eden nokta» olarak göstermektedir (s. 57). Burada müellifin «ona göre» diyerek sarıh bir vaziyet almaktan çekindiği bu «alâka» yı inkâr edecek bir tarihçi bulunamaz sanırız. Ancak bu alâkanın mahiyetini ve derecesini tasrih etmek lâzımdır. Yukarıda (s. 5i) söylediğimiz gibi «İrk», antropoloji ilminin tabii insanın boyunu, başını, dişini, saçını, cildini vesairesini tetkik ederek tesbit ettiği morfolojik ve tavsifi karakterlerinin heyeti mecmuasıdır ve yalnızca «Fizik karabeti» tayin eder (Bk. Montandon, La race, les races, Paris 1933 s. 13 vs; ayrıca Ş. A. Kansu, İnsanlığın kaynakları ve ilk medeniyetler; (Dünya tarihi serisi No. 1; Ankara 1946. s. 185 vs.)- Yani ırk tabii insanın «kimliğini» gösterir ve bu mahiyetle umumî ve biyolojik bir mefhumdur. Bütün dünyada bir kaç tane ırk olması da bunu göstermektedir. Fakat bir de tarihin meşgul olduğu içtimaî insanın kimliği vardır Bu, «fizik akrabalık» a dayanmayan, tersine içtimaî insanın guruplaşma hissini tezahüründen meydana gelmiş olan bir «Kimlik», yani «Guruplaşma Şahsiyeti» dir ki buna biz kavim veya millet diyoruz (Bk. Julian Huxley, Race in Europe, Oxford 1939, s. 15, 18 vs.). Bu ise «İrk» in tam aksine, ferdî ve kültürel bir mefhumdur. Tarihî mânada bir birinden ayrı belirli ferdî hususiyetler gösteren bir çok «Guruplaşma şahsiyetlerinin», yani «Milletlerin» mevcudiyeti bunu ispat etmektedir. İşte tarihin her şeyden önce alâkadar olduğu cihet, tarihî hadisenin yaratıcısı olan içtimaî insanın bu «Guruplaşma şahsiyeti», bu kimliğidir. Tarihin, tabii insanın kimliği demek olan «İrk» ile ilgilenmesi, ancak bundan sonra gelir. Bu alâka, ırkın mahiyetile mütenasip olarak genel mânada bir alâkadır. Ve ırk ne bir tarihî hadiseyi, ne de bir kültürü bize öğretmediği ve sonra tarihî müessir bir faktör de olmadığı için bu alâka, hayvanî ve içtimaî mahiyetile bir tek varlık halinde yaşayan insanın hayvanî

poloji ilmi, tarih ilminin bu manadaki yardımcıları arasına giremez⁵; antropolojik belgelerle tarih yapılamıyacağına göre de, muharririn bu belgeleri kullandığı işbu kitabıyla bir "Tarih,, yapmamış olduğu meydana çıkar⁶.

Antropoloji ile Prehistorya arasındaki münasebet

Fakat müellifin, kitabının fransızca nüshasında bulamadığımız, başka birkaç cümlesi, burada prehistorya ile antropoloji arasındaki münasebete de kısaca temas etmemizi zaruri kılmaktadır. Filhakika kendisi "önsoz,,ünde (s. 1) "Bilhassa yazısız devir tarihlerinde adını bilmediğimiz kavimlerin, kültür tarihlerini izah ederken, antropoloji ile adlandırabilindiği malûmdur,, yazmakta, diğer bir yerde ise (s. 43) "Türkiye'de yazılı devirlerden önceki kavimlerin tarihi bıraktıkları vesikalara göre izah edilebilmektedir,, demektedir. Burada bir karışıklık vardır; ve muharrir biraz da tenakuz içindedir. Söylenen şeyler hakkında bir vuzuha varmak için ise, prehistorya'nın mahiyetinden başlamak lâzımdır: Malûmdur ki prehistorya, içtimaî insanın, kendisinden bize tarihî hayatını bildiren yazılı eserler bırakmadığı, ancak yazısız (meselâ âletler, silâhlar, kap kaçak, oturma yerleri, mezarlar ve sanat eserleri gibi) eserler bıraktığı " Tarih öncesi ,, denilen zamanlarla meşgul olur ve bu " Tarih

kimliğini bilmek teecessüsümüzü tatmin edici bir bilgi edinmek şeklindeki alâkadan başka birşey değildir.

⁵ Burada tarih ilmi yapmak (yani tarih araştırmaları ve inşası) için lâzım gelen yardımcı ilimlerle (meselâ filoloji, paleografi, diplomatica, sonra arkeoloji vesaire) alelittlak tarih bilgisine genel mahiyette yardımcı olan ilimleri (meselâ coğrafya, felsefe, psikoloji ilh.) bir birinden ayırmak lâzımdır. Antropoloji, eğer yardımcı olacaksa, belki ancak bu kısma girebilir. Bu da, tarihçinin herhangi bir yerde antropolojik malûmatı doğru dürüst anlayabilmek için asgarî bir bilgi edinmesi lüzumundan ileri gelir (Bk. Ed. Mayer, *Geschichte des Altertums I*, i 5. tabı, s. 187. Bu hususta Türkçedeki şu eserlere de bak: G. Menod-K. Ş. Dersan, *Tarihte usul*, İstanbul 1938 s. 12 vs., Bernheim-Akkaya, *Tarih ilmine giriş*, İstanbul 1936 s. 64 ve 68 vs. ; Langlois-Seignobas-Galip Ataç, *Tarih tetkiklerine giriş*. İstanbul 1937, s. 43 vs.). Fakat müellifin antropoloji belgeleriyle tarih yapmak istediğine bakılırsa, tarih araştırmalarının yardımcıları olan birinci zümreyi kastetmiş olduğu anlaşılır ki, bu yanlıştır. Biz de zaten ondan dolayı bu meseleyi ele almış bulunuyoruz.

⁶ Çünkü tarihî araştırma için tabii (uzvî) insanın varlığı mutad bir şarttır. Tarihî araştırma bunu aydınlatamaz (Bk. E. Meyer, op. cit. s. 5). Zaten tarih antropolojinin ortaya koyduğu beşerî tekâmülün genel formlarını göstermek ile ödevli değildir (bk. Ed. Meyer, op. cit. s. 186). Binnetice müellif bu kitabıyla belki bir «Antropolojik temadiyet» ortaya koymağa çalışmış olabilir. Bu da tarihten başka birşeydir. Yoksa acaba türkçe kitabının başlığına, fransızca nüshas'ndakinde olmayan bir de «Türkiye Tarihi» sözünü ilâve etmekle kastettiği şey, birinci ayrıma sıkıştırmış olduğu ve en eski zamanlardan bugüne kadarki Anadolu tarihinin hülâsası olmak isteyen tarih malûmatı mıdır? Şayet bu ise, söylemek lâzımdır ki, «tarih» ne öyle hadiseleri kısaca alta sıralamak ve yığmak demektir, ne de böyle birşey yapmak, burada görüldüğü gibi, pek zahmete değer bir şey olur.

öncesinden „ bir nevi " Tarih „ yapmaya çalışır⁷. Fakat malzeme ve vesikalarının başka mahiyeti dolayısıyla ⁸ yapabildiği şey, içtimaî insanın, yazılı vesikaların öğrettiği şahsî, ferdî manadaki tarihi değil, ancak onun yarattığı medeniyet ve kültürleri, o da zarurî olarak, gayrı şahsî, gayrı ferdî, umumî ve anonim manada, ortaya koymak ve eğer varsa-"kültür inkişaflarını,, tesbit ederek "Anonim kültür tarihleri,, yapmaktır⁹. Şu halde yazısız devirler demek olan prehistorya'da bir kavimler "Tarih,, inden değil, kültür tarihinden ve kültürleri anonim olarak taşıyan ve adı bilinmeyen "Kültür taşıyıcılarından,, bahsedilebilir ; fakat bunların antropoloji ile adlandırılabileninden bahsedilemez ¹⁰.

Coğrafya ile Tarih arasındaki münasebet

Bundan sonra ele almak istediğimiz mesele, kitaptaki coğrafya malûmatıdır. Filhakika müellif, kitabının baş taraflarında (s. 13), her halde bu kitabın bir tarih olduğu düşüncesiyle olacak "Tarih, coğrafyanın gösterdiği aslı şartlara sıkı sıkıya bağlıdır. Bir ülkenin mevkii, coğrafi şekli, toprakların ve toprak atlarının madenleri itibarile jeolojisi ve iklimi, bir milletin tarihî inkişafını izah edebilir,, dedikten sonra, Türkiye'nin jeolojisi ve coğrafyası hakkında on sahife kadar yer tutan malûmat vermektedir. Muharrir burada eğer yanlış anlamıyorsak, antropolojide değil, fakat tarihte coğrafyanın yeri gibi önemli bir noktaya dokunuyor. Biz de burada zaten, aslen antropolojik bir etüd olan bu kitabın başında böyle coğrafya malûmatının ne derece lüzumlu olduğunu münakaşa edecek değiliz. Fakat müellifin kaydettiği

⁷ Bak : H. Demircioğlu, Anadolu'da eski-taş devri kültürleri (Yayınlar üzerinde), D.T.C.F. Dergisi, I, 5. s. 179 vs.

⁸ Bk: Schuchhardt, Alteuropa, 3erlin 1935, s. I vs.

⁹ Söylemeye lüzum yoktur ki, prehistorya da bunu, tabii (uzvi) insanın malzemesi demek olan antropolojik belgelerle değil, fakat içtimaî insanın bıraktığı ve yine düşünce ve- iradesi mahsulü olan yazısız vesikalarla yapabilir. Binnetice prehistorya'nın yardımcıları da, içtimaî insanın gayrı şahsi kültürlerini bize bildiren bu yazısız vesikaların, anlaşılmasını sağlıyan ilimlerdir ki, bunların da en başında «Prehistorik Arkeoloji» gelir.

¹⁰ Kitabın fransızca nüshasında olmadığı için, başka bir mânaya gelip gelmediğini tahkik edemediğimiz bu «adlandırma» kelimesi ile aceba antropolojinin insanların ırkını tayin etmesi keyfiyeti mi (bak. not. 4) kastedilmiştir? Filhakika, kültürlerini tetkik ettiği içtimaî insanın kimliğini vesikalarının mahiyeti dolayısıyla tayin edemiyen ve bu yüzden «Gayrı şahsî» kültürlerle uğraşan prehistorya, hiç şüphe yok ki, tabii insanın kimliği demek olan «İrk» meselesine tarihten daha fazla alâka duyacak, yani hiç değilse hangi ırktan olduğunu bilmek istiyecektir. Fakat bu alâka, onun tetkik ettiği kültürleri «İrk» ile adlandırmasına götürmez. Nietekim prehistoryanın gösterdiği gayrı şahsî kültürlerden her hangi birine ırkın genel mahiyeti yüzünden henüz - hatta iskelet dahi mevcut olmasına rağmen- Doliko Kefal veya Brakhi Kefal kültürü denmemiştir. Halâ eski taş kültürü, boyalı çanak çömlek kültürü veyahut buluntu yerlerine göre meselâ Tell-Halaf kültürü denmektedir.

tarihte, tabiatile o da ele alınan hadisenin maiyetine göre, coğrafi şartları da teemmül etmek zarureti vardır. Çünkü bir milletin inkişaf ve tekâmülü aynı zamanda içinde bulunduğu maddî şartlara tabidir. Ancak bu teemmül, müellifin yaptığı gibi, bir yığın coğrafya malûmatı sıralamaktan başka şekilde olması lâzımdır.

Evvelâ şunu söyleyelim ki, bir milletin tarihi yazılırken onun üzerinde yaşadığı memleketin coğrafi şartlarının, yani dağların, denizlerin, ırmakların vesairenin, onun tarihî inkişaf ve tekâmüldeki tesirleri göstermek, yeni bir iş değildir; bu tâ Hellen'lerden beri mutad olan bir iştir. Asıl önemli taraf, bunun ne şekilde verileceğidir. Umumiyetle ve bilhassa tarih heveskârlarının kitaplarında görülen şey, kitabın başına, hatta bazen asıl konu ile ilgisi dahi olmayan ve binnetice kitapta adeta denizdeki Eisberg'ler gibi yüzen bir yığın ve ekseriya kuru coğrafya malûmatı vermektir. Fakat tarihe lâzım olan coğrafya bilgisinin bunlar olmadığı çoktandır anlaşılmiş bulunuyor. Çünkü tarih için tarihî inkişaf ve tekâmülü tetkik edilen insan topluluğunun üstünde yaşadığı coğrafi mekân hakkında, alelittak bir bilgi değil, tarihî hadiselerin iyi anlaşılmasına yarıyan, yani mekânın bu milletin hayatına tesir etmesi mümkün olan bünyesi ve mevkii bakımdan coğrafi şartları gösterecek sistemli ve insicamlı ve aynı zamanda kısa bir bilgi lâzımdır. Bunu da bugün "Geopolitik", yapmaktadır. Geopolitik'in buradaki rolü, bütün o dağınık malûmatı bir sisteme toplamasıdır¹¹. Sonra şunu da ilâve etmek lâzımdır ki tarih, müellifin dediği gibi "Coğrafi şartlara sıkı sıkıya bağlı", değildir ; yani bir milletin inkişaf ve tekâmülünün aynı zamanda içinde bulunduğu maddî şartlara da tabi olması, yalnız bu şartlarla mukayyet ve mahdut olması demek değildir. Tarih aynı mekân üzerinde çeşitli istikametlerde inkişaf ve tekâmüller göstermiş nice insan grupları tanımaktadır. Çünkü tabiat insanlar üzerine, insanların ondan alabildiğinden başka tesir yapamaz. Coğrafi faktörler tarihe müessir kudretlerin heyeti umumiyesi içinde ancak bir imkânlar grubunu teşkil ederler. Mekânın verdiği imkânlardan istifade edilmesi veya bunlara karşı gidilmesi, insan zekâsına ve iradesine bağlı bir şeydir. Meselâ ecdadı tamamiyle köylü olan İngiliz'lerin sonradan gemici ve daha sonra endüstrici olmaları, denizden ve madenlerden istifade etmek zekâ ve iradesini göstermelerinden olmuştur. Halbuki başka ne kavimler vardır ki, meselâ binlerce senedenberi deniz kenarında oturdukları halde, gemici olamamışlardır¹².

Anadolu'daki Proto-Hatti'ler ve Luvi'ler

Tarih ile coğrafya arasındaki münasebetin vüs'at ve şümulü de böyle anlaşıldıktan sonra, kitapta ilk çağ tarihine ait olan malûmat

¹¹ Bak. J. Vogt, Römische Geschichte, Freiburg i/B 1932 s. i vs.

¹² Bak. Ch. Seignobos, Histoire sincere de la Nation Francaise, Londre, 1944, s. i not I.

içindeki bazı noktalara geçeceğiz. Evvelâ Anadolu'nun en eski sekenesinden olan Proto-Hatti'lerle Luvî'ler hakkındaki mütalaalar üzerinde durmak istiyoruz :

a) Bir defa Proto-Hatti adı Anadolu'da bir kavme veya bir devre, Hitit devletinden önce olduğu için verilmiş bir "tabir,, değildir¹³. Bu çok başka sebeplerden gelmektedir; malûmdur ki, Boğazköy'de, büyük bir kısmı Anadolu ortasını ikinci bin başlarında işgal ederek bir devlet kurmuş ve yavaş yavaş hemen bütün Anadolu'yu hükümlanlığı altına almış olan, yeni bir kavmin dili ile yazılmış on binlerce tablet (çivi yazılı vesika) meydana çıkmıştır. Daha bu yazılar çözümeden bu devlete "Hitit devleti,, , kavme "Hitit'ler,, dendiği için, o zaman bu dile de "Hittice,, denmiştir ve halâ da böyle söylenmektedir¹⁴. Fakat tetkikler ilerledikçe, vesikaların çoğunluğunu teşkil eden bu Hitit metinleri içinde, Hititçe'den başka lisanlarda da metinler olduğu görülmüştür. Filhakika Hitit'ler Anadolu'da kendilerinininkinden başka lisanlar konuşan yerli sekene üzerine gelmişlerdi. İşte bıraktıkları vesikalardaki metinler de bu realiteyi aksettirmekte, yani içlerine girip beraber yaşadıkları bu kavimlerin lisanlarını vermektedir. Bu lisanlardan bir tanesi de, bu "Hititçe,,den tamamiyle ayrılan ve fakat metinlerde "Hatti'ce,, (yani Hatti memleketi lisanı veya Hitit'çe) diye söylenen dildir. Bu ise, tabiatile paradoks bir durum yaratmıştır: anlaşılmıştır ki "Hitit'çe veya Hatti'ce,, adı aslında bu devleti kuran, hatta devleti ve kendilerini, hem başkalarının hem bizzat onların böyle andığı hâkim kavmin lisanına verilecek ad değildir. Filhakika metinlerin "Hatti lisanı,, diye gösterdikleri dil, Hititçe'yi çözenlere şayet baştan malûm olmuş olsaydı, asıl "Hitit'ce,, adını alacak dil bu olacaktı. Fakat daha önceden bu isim ötekilerin lisanına dendiği için, metinlerdeki bu "Hatti,, lisanına "Proto-Hatti,, dili adı verilmiştir. O zamandan beri de halâ bu manada kullanılmaktadır.

b) Bu Proto-Hatti dili, Hitit vesikalarından daha eski olan Kappadokia tabletlerinin de ispat ettiği gibi¹⁵, Hitit'lerin -içine geldikleri bu Orta Anadolu'nun eski yerli halkının lisanıdır. Fakat bu keyfiyet Hitit'lerden önce bütün Anadolu'yu yalnız Proto-Hatti'lerle meskûn farzetmeğe ve

¹³ Muharririn cümlesi: «onun içindir ki, Eti devletinden önce Anadolu'nun siyasi tarihine Proto-Etiler denilmektedir» (S. 43).

¹⁴ Bu lisanı nasıl ve niçin «Hititçe» dendiğini anlatmağa kalkmak, uzun sürecektir. Yalnız şunu söylemek kâfidir ki, «Hititçe» kelimesi o zaman «Ahdî Atik» den alınmıştır (Tekvin, Bâb 10); devletlerine Hatti diyen Hitit'lerin lisanlarına ne dedikleri kat'i olarak bilinmemekle beraber, bazı metinlere bakılırsa, lisanın adı Hitit monarşisinin beşiği olan Nesas şehrine izafetle «Nesa dili» olması muhtemel görünüyor. Fakat bu keyfiyet ilim dünyasının bu lisanı önceden verdiği «Hititçe» tabirini henüz değiştirememiştir. Bu hususta bak. son olarak Bossert, Ein hettitisches Königsgel, (İstanbul Forschungen 17) Berlin 1944, s. 15 vs.

¹⁵ Bak. Dr. Emin Bilgiç, Kappadokia tabletlerine göre Anadolu kavimleri üzerinde araştırmalar, D. T. C. F. Dergisi, II, i (1943) s. 39 vs.

binnetice Anadolu'da alelittlak bir "Proto-Hatti devri yaşamıştır,, (s, 37) hükmünü vermiye götüremez. Belki Orta Anadolu'nun, tarihi devirlerinden önceki "Proto Historya,,sında kültür taşıyıcıları "Proto-Hatti,, lerdir denebilir.

c) Hitit vesikalarında yukarıda söylediğimiz lisanlardan bir de "Luvi'ce,, görülmektedir. Bu, aslen Anadolu'nun cenup batısındaki Luvia memleketinin lisanı olup umumiyetle güney ve güney-batı Anadolu'nun lisanı olarak kabul edilmektedir¹⁷. Hitit vesikalarından biraz daha eski olan Kappadokia tabletlerinde ise, ancak içinden bu lisanın çıkmış olması muhtemel bir dilin (Proto-Luvi) mevcudiyetine hükmettiren bazı lisan bakiyeleri çıkmıştır¹⁸. Binnetice Hittitler zamanında değil de, "Hititlerden birkaç yüzyıl önce "Luvi,, namı altında bir kavmin Anadolu'da yaşamış olduğunu, bazı vesikalardan anlıyoruz,, (s. 44) diyen muharrir acaba bu kavim hakkında başka vesikalar mı bilmektedir?

d) Nihayet Anadolu'nun Kültepe ve Boğazköy tarihî vesikalarından malûm en eski seknesi bu Proto-Hatti'ler, Luvi'ler (ve Proto-Luvi'ler) ve sonra burada söylemiye lüzum görmediğimiz Pala'lar¹⁹ ve Hurri'ler²⁰ olurken, Türkiye'de "Neolitik ve Kalkolitiklerin (her halde bu kültürleri taşıyıcılar kastedilmiştir) ilk ahfadı,, (s. 9) olarak bunlardan yalnızca Proto-Hatti'lerin gösterilmesi doğru olmasa gerektir. Anadolu'ya şamil olan böyle bir şey için, her halde bütün Anadolu'nun eski seknesini ele almak lâzımdır.

Kappadokia tabletleri ve Anadolu'nun ilk tarihi devri

Bundan sonra Anadolu'nun alelittlak ilk tarihî devrinin başladığı "küçük şehir beylikleri,, (başka bir deyimle Asur ticaret kolonileri) devrine geliyoruz :

a) Bir defa Kappadokia tabletleri denilen çivi yazılı vesikalar yalnız Kültepe'de değil (s. 37), aynı zamanda Alishar'da ve Boğazköy'de de bulunmuşlardır²¹.

b) Bu vesikalar bize, muharririn iddiası hilâfına olarak, Anadolu hakkında maalesef "oldukça bol bilgiler,, vermekten uzaktırlar

¹⁶ Kappadokia tableilerine göre, Orta Anadolu Hitit'lerden önce yelli seknesi «Proto-Hatti» ler olan bir «Küçük Şehir beylikleri» (Asur Kolonileri zamani) devri yaşamıştır (M. Ö. takriben 1950-1800). Bundan önce ise, M. Ö. hemen bütün üçüncü binde prehistorik bakır devri kültürü vardır. Ancak, gerek Hitit, gerekse Kappadokia tabletlerindeki malûmatın öğrettiklerine ve keramik'in Hitit devrinde dahi III. bindeki gibi «monokrom» olarak devam etmesinden anlaşılan aynı sanat iradesini devamı keyfiyetine dayanarak Anadolu'nun bu bakır devri kültürü taşıyıcılarını «Proto-Hatti'ler» olarak adlandırmak, yanlış olmaz. Bu suretle de M. Ö. üçüncü bin Anadolu «Protohistoryası» devri olur.

¹⁷ Bak. Götze, op. cit, 53 vs. Son olarak Bossert, op. cit, s. 107 vs.

¹⁸ Emin Bilgiç, op. cit. s. 33 vs.

¹⁹ Bak. Götze, op. cit, 49 vs. Son olarak ; Bossert, op. cit. s, 77 vs.

²⁰ Bak. Götze, op. cit. 57 vs ; E. Bilgiç, op. cit. 42 vs.

²¹ Bak. E. Bilgiç, op. cit. 33 vs.

(s. 37). Tersine, bunlar bize Anadolu hakkında oldukça az bilgi veriyorlar. Çünkü bu vesikaların ekserisi, Asur tüccarlarının kendi aralarında veya yerlilerle yaptıkları bir takım ticarî mukaveleler, senetler ve yazdıkları mektuplardır. Pek az bir kaç yerlilerin bir birine yazdıkları mektuplar ve bazı evlenme mukaveleleridir. Binnetice bu vesikalar daha ziyade Asur tüccarların merbut olduğu şehrin (Asur'un) iktisat ve ticaret tarihini aydınlatmağa yaramaktadırlar. Bunlardan Anadolu hakkında malûmat çıkarmak pek müşkül olmakta ve çoğu defa da uzun ve zahmetli filolojik mesaiyi zarurî kılmaktadır. Tabiatile elde edilen şeyler de daha fazla Anadolu'nun en eski tarihî zamanlardaki iktisadî bünyesini aydınlatmakta, biraz da yerliler hakkında bilgi edinmeği mümkün kılmaktadır²².

c) Yine bu vesikalardan anlaşılmıştır ki, Kaneş (Kültepe), muharririn dediği gibi, Asur'lu büyük ticarethane mümessillerinin *ziyaret etikleri* bir yer değildir (s. 37). Tersine, yerli bir beyin idaresinde küçük bir "Beylik,, olan Kaneş'de, Asur'lu tüccarlar-tıpkı Bizans ve Osmanlı İmparatorluklarındaki Venedik ve Ceneviz tüccarları gibiyerleşik bir surette ve *imtiyazlı bir teşkilât* (Karum) halinde oturmakta ve bu şekilde ticaret yapmaktadırlar. Ve bunlar yalnız burada değil, daha bir çok -hiç değilse 8- Anadolu şehrinde bu şekilde mevcuttur. Tabiatıyla Asur ile buraları arasında mal mübadelesi olmakta ve belki de muntazam postalar işlemektedir²³.

d) Yine aynı vesikalardan bu ilk tarihi devirde Anadolu'da bir "Derebeylik,, idaresi tesbit etmek imkânı yoktur (s. 36); kitapta denildiği gibi, şehirler sekenesinin kalede oturan beyin tebaası olmaları her halde bunu isbat edemez. Çünkü "Derebeylik,, (Feodalite) daha "başka bir şeydir. Filhakika Kappadokia tabletleri zamanında olduğu gibi, Hitit devletinin de ilk zamanlarında (küçük beylikler devri), yerli halk oturdukları yerin beyi tarafından idare edilmektedirler. O zaman Orta Anadolu'da iki tane büyük beylik (Kuşşara, Buruşhande) vardı. Ve daha küçükler bu beylere tabi bulunuyorlardı. Fakat bu erken devirlerdeki bu bağlılığın mahiyeti ve şekli henüz tesbit edilmiş değildir. Binnetice kat'î bir şey söylemek erken verilmiş bir hüküm olmaktadır²⁴.

Anadolu'da Hitit'ler

Kitapta Anadolu'daki Hitit devleti ve Hitit'ler hakkındaki mütalaa- lar üzerine de şunları söylemek istiyoruz:

²² Bak. E. Bilgiç, op. cit. 35 vs.

²³ Bak. Landsberger, Assyrische Handelskolonien in Kleinasien aus dem dritten Jahrtausend (Der alte Orient 17) s. 8 vs.

²⁴ Anadolu'nun bu ilk tarih çağındaki beyliklerin feodal bir nizam altında olup olmadığı ve eğer böyle ise, bunun mahiyeti ne olduğu henüz araştırmayı icabeden bir mevzudur. Umumiyetle Ön Asya'da feodal nizam üzerinde çalışmakta olduğunu gördüğümüz arkadaşımız K. Balkan'ın (D. T. C. F. Dergisi 11, 1, s. 45) bunu ele alacağını ümit ederiz.

a) Bir defa Anadolu'daki Hititler "Neolitik ve Kalkolitiklerin ilk ahfadı,, (s. 9) olamazlar. Çünkü muharririn de söylediği gibi (s. 43), Hitit'ler Anadolu'ya M. ö. ikinci bin başında dışardan göçetmişlerdir,

b) Saniyen Hitit'lerin Anadolu'ya "Bir akınla,, geldikleri (s. 43) henüz tesbit edilmiş değildir. Bilâkis Kappadokia tabletlerinde pek az miktarda da olsa, Hitit'çe kelimelerin görülmelerine ve Hitit'lerin Orta Anadolu'daki şehirlerde kudreti yavaş yavaş ele almalarına bakılırsa, bu geliş "bir akınla,, değil, tedrici bir surette, belki de bir çok göçlerle olmuştur²⁵.

c) Kitapta sahife 44' de muharririn yazdığı şu cümlelerden "Labarnaş, Orta Anadolu birliğini kurmuştur. Ondan sonra gelen kırallar, diğer küçük şehir kırallarını idareleri altına almışlardır. Bu suretle Orta Anadolu birliği kurulmuş ve Feodal bir sistem hakim olmuştur,, hangisinin doğru olduğu metinden anlaşılmıyor. Hakikatte ise birinci cümle doğrudur. Çünkü onun ardından gelen Hattuşiliş, bu sayede cenuba, Hatay •havalisine sefer yapmaya muvaffak olmuştur (d fıkrasına bak).

d) Hitit devletinin kuzey Suriye'yi (yani Hatay ve havalisini) hâkimiyeti altına alması, kiral Şuppiuliuma'dan sonra (s. 45) veya onunla başlamış bir hareket değildir. Tersine, buna çok daha eski zamanlarda, yani Orta Anadolu vahdeti kurulur kurulmaz, başlamış olduğu çoktandır malûm olan bir hakikattir²⁶.

e) Yine manâ çıkaramadığımız kısımlardan biri de şudur : " M. ö. yirminci yüz yıla kadar bazı ticarî münasebetler dolayısıyla Mezopotamya'da hâkim olan kavimlerin Anadolu ile ilgisi, Eti'lere ait vesikalarda da bulunmaktadır,, (s. 44). Muharrir bu cümlesiyle, şayet Mezopotamya kavimlerinin Anadolu'da Kappadokia tabletlerinde görülen ilgisine müşabih bir ilgi kastetmiş ise, böyle bir şeyin Hitit vesikalarında bulunmadığını, burada tasrih etmek lâzımdır.

f) Mısır ile Hitit devleti arasında yapılmış olan meşhur muahedenin adı "Kadeş muahedesi,, değildir (s. 45). Filhakika Firavun II. Ramses'in beşinci hükümet senesinde, Hitit kiralı Muvattaliş ile bu firavun arasında bir " Kadeş muharebesi ,, olmuştur. Fakat bahis mevzuu olan muahede bundan tam onaltı sene sonra Hitit kiralı III. Hattuşiliş ile yapılmıştır²⁷; bu, her iki devlet arasında, Kadeş muharebesinden çok daha evvelki zamanlardan beri devam edegelen harp halini sona erdirmek için Hitit hükümdarının inisiyatifiyle yapılmış olan bir "Ebedi sulh muahedesi,, dir. Ve Hitit ve Mısır başkentlerinde parafe ve teati edildiği için, bugünkü anlayışla buna "Hattuşaş muahedesi,, demek lâzımdır.

²⁵ Bak. Emin Bilgiç op. cit. s. 42.

²⁶ Bak. Demircioglu, Anadolu'da ilk siyasi mekân vahdetinin kuruluşunda Hatay'a verilen önem (Ankara Üniversitesi haftası: Hatay) Ankara, 1945 s. 52.

²⁷ Bak. Günther Roeder, Aegypten und Hethiter (Der alte Orient 27) s. 12 vs.

g) Hitit imparatorluğu hâkimiyeti Anadolu'ya vaki olan muhaceretlerle (phryg istilâsi) doğu-güneye doğru çekilmiş değildir (s. 45). Tersine, bu muhaceretler sonunda merkezi Hattuşaş olan Hitit imparatorluğu inkiraz bulmuştur. Ancak bu inkirazdan sonra, imparatorluğun şimal Suriye (Hatay ve havalisinde) ki eski vassal beylikleri daha bir müddet bağımsız kalmışlar ve Hitit geleneğini yaşatmışlardır.

h) Anadolu Hitit devleti batmış ve yalnız ba dediklerimiz kalmışken, Anadolu'daki Hitit hâkimiyeti "Asur'un doğudan hücumıyla parçalanmış,, olamaz (s. 45). Bilâkis Asur, Hitit imparatorluğu yıkıldıktan epey sonra, doğudan hücum ederek bu eski vassal beylikleri kendisine ilhak etmiştir.

Anadolu'da Phryg'ler²⁸

a) Umumiyetle M. ö. ikinci binin sonlarındaki Ege muhaceretleriyle batıdan Anadolu'ya gelmiş oldukları kabul olunan Phryg'ler, Hitit devletinin yıkılmasını intaç eden bu muhaceretlerin sükûn bulmasından sonra, eski Anadolu'da kendi adlarıyla anılan topraklarda bir devlet kurmuşlardır. Fakat maalesef bu devletin kuruluşu gibi tarihi de büyük bir kısmı itibariyle karanlıktır. Biz ancak tek tük vakaları biliyoruz. Muhakkak ki Phryg'ler, bilhassa kiral Midas zamanında Anadolu'da önemli bir siyasi varlık olmuşlar ve Asur'larla uğraşmışlardır. Fakat bunların yalnız doğuda fütuhât yapmaları, memleketlerinin köylü ve çiftçi olması yüzünden fütuhâtlarının sahillerden ziyade içeriye doğru olduğu (s. 49) hükmüne götürmez. Tersine bu, Asur'un, zamanın, en kudretli devleti olmasından doğmuştur. Kaldı ki, Phryg'ler batı sahilleriyle de ilgilenmişlerdir.

b) Phryg'ler devletinin sukutu da, tıpkı 500 sene önceki Hitit devleti gibi, bir felâket ile olmuşa benziyor. Filhakika şarktan gelen ve orada Urartu'ları²⁹ dehşete salan Kimmer'lerin Anadolu'yu istilâsi ile Phryg devleti, inkiraz derecesine varan bir sarsıntı geçirmiş ve artık siyasî bir rol oynamamıştır. Nihayet Anadolu'yu Kimmer'ler istilâsından kurtarmış olan Lyd'ier kiralı Alyattes (M. Ö. 610-561) memleketini Halys'e (Kızılırmak) kadar genişlettiği zaman, Phrygia'yı da Lydia'ya katmıştır; yani Phrygia, Lydia devletine, muharririn dediği gibi (s. 49) bundan sonraki kiral Kroisos (M. ö. 561-546) tarafından alınmamıştır³⁰.

²⁸ Burada bilmünasebe söyleyelim ki müellifin mehz göstermeğe lüzum görmeden «Türk okurlarına sunmak» istediği bu tarihi malûmatın bundan sonraki, Phryg'ler ve Lyd lere ait kısmı, (s. 48-51) artık okunmayan eski lise tarih kitaplarının, birinci sınıfa ait birinci cildinden (Tarih, tarihten evvelki zamanlar ve tarih zamanları, İstanbul 1931, sahife 138 - 144) cümle ve paragraflarıyla aynen olmak üzere alınmış görünmektedir.

²⁹ «Türkiye Tarihi» hakkındaki bu bilgiler içinde eskiden bu topraklar üzerinde yaşamış olan bu Urartu'lılardan hiç bahis yoktur.

³⁰ İhtimal ki, muharrir Herodotos'un (I, 28) verdiği malûmatın hatalı olduğunu bilmemektedir: Bu hususta bak. J. Friedrich, Phrygien, Pauly-Wissowa (RE) cilt XXXIX s. 890 vs.

Binnetice kitapta bu münasebetle yazılmış olan (s. 49) "Krezüs tarafından batı mıntakalarının koparılıp alınmasına M. ö. yedinci yüzyılda Kimmer'lerin istilâsiyle bütün Karadeniz sahillerini kaybederek Sakarya batısına atılmasına rağmen, Frikyâ yine, hatta Asur'lulara karşı koyabilecek kadar kuvvetini muhafaza edebildi,, cümlesiyle muharrir tamamıyla ankronizma içindedir.

Anadolu'da Lyd'ler

a) Evvelâ "Şartlılar,, diye bir kabile veya kavim adı yoktur (s. 50). Şayet muharrir bununla Lydia devleti başkenti olan Sardeis (ki lydce aslının "Svard,, olması muhtemeldir) şehri halkını kastetmiş ise, bunların "Sardunya'ya,, göçettikleri malûm değildir³¹.

b) Etrüsk'ler, İtalya'ya M. Ö. sekizinci ile yedinci yüzyıllar arasında değil (s. 50), evvelâ M. ö. onuncu ve sonra da -en geç olarak- sekizinci yüzyılda olmak üzere ve iki dalga halinde göçetmişlerdir.

c) Lydia hükümdar sülâleleri hakkındaki malûmat vuzuhsuzdur (s. 50): filhakika Lydia'da üç sülâle geçmiştir. Bunlarda: Attyad'lar, Heraklid'ler ve Mermuad'lar sülâleleridir. Bunların ilk ikisi -hele birincisi tamamıyla- mitik mahiyette sülâlelerdir. Lydia'nın asıl tarihi üçüncü sülâle ile başlamaktadır. Heraklid'ler sülâlesi 505 sene hüküm sürdüğüne ve Mermuad'lar sülâlesinin kurucusu olan Gyges te M. ö. 687 de tahta geçtiğine göre, Heraklid'ler sülâlesinin başı takriben 1200 yıllarına çıkar ki, bugünkü kanaatime göre bu sıralarda Hitit imparatorluğu münkariz olmuştur. Bu hale nazaran Heraklid'lerden önceki birinci sülâlenin "M. ö. on ikinci ve on birinci yüz yıllar arasında,, hüküm sürmesi kabil değildir. Farzımuhal böyle bile olsa, Lydia batmış bir Hitit devletinin tabii olamaz³³.

d) Gyges'in "Doğuda Asur, Batıda İyonya siteleri arasında daimî barışıklığı (!) güden bir politikayı hedef tuttuğu,, varit değildir (s. 50); filhakika Gyges ancak memleketini istilâ etmiş olan Kimmer'lere karşı, kendisine yardım etsinler diye Asur'lulara evvelâ mümaşatta bulunmuş, fakat sonra Mısır kiralı (Psammetikhos) ile Asur'lulara karşı birleşmiştir. Hele Batı sahillerindeki Hellen şehir devletlerine karşı Gyges tamamen tecavüzkâr bir politika takip etmiş, devletini bir deniz kuvveti yapmaya çalışarak, bu şehirlere karşı bir çok seferler yapmıştır³⁴.

Anadolu'da Pers devri

Müellif, sahife 51 de Anadolu'nun "M. ö. altıncı yüz yıldan dördüncü yüz yıla kadar Pers istilâsı altında olduğunu,, söyledikten sonra "M. Ö.-al-

³¹ Bak : Bossert op. cit. s. 130 vs.

³² Bak. Herodotos I, 7 vs.

³³ Bak. J. Keil, «Lydia ; Pauly-Wissowa (RE) cilt XIII s. 2167 vs.

³⁴ Bak. Hogarth, Cambridge Ancient History III, 506 vs.

tıncı yüz yılda ise, Yunanistan ile Pers'ler arasındaki Met muharebeleri sırasında Anadolu geçit olmuştur,, demektir. Halbuki ne M. ö. altıncı asırda "Met,, muharebeleri olmuştur; ne de böyle bir muharebede Anadolu geçit olmuştur. Tersine, eskilerin yanlışlıkla "Med,, muharebeleri dedikleri "Pers harpleri,, M. ö. beşinci asırda olmuştur. Yalnız bunlardan önce (beşinci asrın başında) ve bunların endirekt sebebi addolunabilecek bir hadise olmuştur: M. ö. 500 senesinde Anadolu batısında Pers'lere tabî Hellen şehir devletleri isyan etmiş (lon isyanı) ve bu da Pers'lerin M. ö. 474 de Miletos şehrini tahrip etmelerile sona ermiştir. Bundan sonra Pers'ler bu âsi şehir devletlerine yardım etmiş olan Atina ve Eretria'yı cezalandırmıya kalkmışlar ve böylece meşhur "Pers harpleri,, başlamıştır. Fakat bunlar da Hellas'ta cereyan etmişlerdir³⁵.

Büyük İskender'in şark fütuhâtı ve "Hellenizma,,

a) Muharririn dediğinin aksine olarak (s. 51), Büyük İskender'in şark fütuhâtı ve Anadolu'yu fethi büyük kültür hareketleri doğurmuştur. Unutmamak lâzımdır ki, Helienistik kültürün meydana gelmesinde şarkın ve Anadolu'nun büyük hissesi vardır (bilhassa dinî sahada).

b) Büyük İskender "Anadolu'nun Pers Satrap'larını dağıtarak İran'a kadar fütuhâtı ilerletmiş,, (s. 52) değildir. İskender M. ö. 334 de Kuzey Batı Anadolu'da Granikos (Biga çayı) kenarında Satrap ordusunu bozduğu zaman, ancak Anadolu'yu alabilmiştir. İskender bundan sonra İskenderun körfezinde İssos'da (M. ö. 333) bizzat Pers kiralı Dareios'un komuta ettiği imparatorluk ordusunu mağlup etmiş ve Mısır'a yürümüştür. Nihayet İskender ertesi sene Şimalî Mezopotamya'da imparatorluk ordusile yeniden karşısına çıkan Pers kiralını Gaugamela (Arbela) meydan muharebesinde (M. ö. 331) tekrardan yendikten sonradır ki Babylon'a girebilmiştir.

c) Helienistik devrin Anadolu'daki başlıca merkezi olan Pergamon (Bergama) yalnız mimarî (yapı) üslubunu temsil eden bir yer değildir (s. 52). Belki alelîlâk Helienistik devir sanatını temsil eden bir merkezdir (Burada Bergama'dan çıkarılan ve sonra da Berlin müzesinde restore edilen meşhur Zeus sunağı relyeflerini düşünmek kâfidir).

Anadolu'da Roma devri

Muharrir, kitabında Ankara'daki Augustus mabedi için şu mütalaa-larda bulunmaktadır (s. 52): "Bu mabede genel olarak Augustus mabedi derler. Halbuki bu tabir yanlıştır. Çünkü temelleri Firik devrinde atılan bu bina, her devirde onarılarak dinî bir âbide olarak kullanılmış ve Augustus da bu mabet duvarlarına vasiyetnamesini yazdırmıştır,,.

³⁵ Bak. A. M. Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, Ankara, 1947 s. 423 vs.

a) Bir defa Ankara'daki bu mabette yapılan ve neşredilen arkeolojik araştırmalarla üzerinde bariz Pergamon (Bergama) mimarî sanatı tesiri tesbit edilen bu bina M. ö. ikinci yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmiştir. Bu mabet o zaman herhalde, dinî tradisyonlara her yerden çok bağlı kalan Anadolu'nun eski tanrılarında "Men,,in tapınağı olarak kullanılmıştır. Fakat imparator Augustus ile doğuda da "imparator kültü,, başlaması üzerine, Pergamon ve Nikomedia'da ona yapılan mabetleri gören ve bu kültü burada da tesis etmek istiyen Galatia eyaleti, yeniden bir mabet inşa ettiremiyerek bu eski tapınağı tadil ile imparator kültüne tahsis ettirmiştir. Mabet, bir kitabeden anlaşıldığı gibi, Augustus'dan sonra imparator olan Tiberius zamanında "Tanrı Augustus ve tanrıçe Roma'ya,, ithaf olunmuştur ; adının Augustus mabedi kalması bundandır³⁶.

b) Mabedin üzerindeki yazılar ise, ne Augustus'un "Vasiyetnamesi,,dir; ne de onun tarafından yazdırılmıştır. Şöyle ki: Augustus ölmezden bir sene önce (M.S. 13) vasiyetnamesini, cenaze merasimi programını, devletin askerî ve malî istatistiğini ve birde hayatında devlet için yaptığı işlerin hülâsasını, "icraatname,, sini (resgestae), Roma'da Vesta mabedindeki rahibelere bırakmıştır. Burada bahis mevzuu olan, işte bu sonuncusu, yani Augustus'un "İcraatnamesi,, (res gestae)dir: Bu, o zaman Roma'da Julia ailesi mezarı önünde bronz levhalara yazdırılmıştı. Orijinali kayıptır. Kopyelerinin en iyisi, Ankara'daki bu mabedin duvarlarına (latincesi pronaos'un iç tarafına, hellencesi de mabedin sağ duvarının dış kısmına) yazılı bulunmuştur. Bundan dolayı da buna "Monumentum Ancyranum,, denmektedir (kitabeyi burada keşfeden Kanuni'ye sefir gelen Busbeck'tir). Bunların da keza Augustus'dan sonra imparator olan Tiberius zamanında, bu mabedin duvarlarına yazdırılmış olduğu çoktandır sabit olmuştur³⁷.

Bazı teknik mülâhazalar

Monumentum Ancyranum hakkındaki bu sözlerimizle, kitabın daha iyi anlaşılmasına yardım için, kendi sahamızı ilgilendiren bazı noktalar üzerine serdettiğimiz ilmî mütalaalar bitmiş oluyor. Son olarak da yine bunlarla alâkalı bazı teknik mülâhazalarda bulunmak istiyoruz. Evvelâ şunu ifade etmek isteriz ki, umumiyetle bu tarihî malûmatı - bilhassa ilk çağ tarihi hakkındakiler - bizde aceleye gelmiş intibanı uyandırmıştır. Burada adeta bir "yer doldurma,, gayreti seziliyor. Yani üzerinde gereği gibi durulmamıştır. Zaten hadiseleri arka arkaya sıralayıp yığmanın bir "Tarih,, olamayacağını gayet güzel bir surette göstermiş

³⁶ Bak. Krenker-Schede, Der Tempel von Ankara, Berlin 1936 (Denkmäler antiker Architektur.cilt III) s. 42, 50; Afif Erzen, İlk Çağda Ankara. Ankara 1946, 3. 91, 93 vs.

³⁷ Bak. Ernst Kornemann, Monumentum Ancyranum, Pauly-Wissowa (RE) cilt XXXI s. 211 vs.

olan bu kısmın bir defa kontrol imkânının olmaması³⁸ ve sonra da yazılış tarzı ve yapısı bunu teyit etmektedir. Gerçekten burada, bir çok yerlerde paragraflar ve cümleler arasında mantıkî teselsül ve irtibat olmadıktan başka, bazı yerlerde bizzat cümlelerin bile yapısında sakatlıklar görülmektedir³⁹. Sonra, bunların hepsini kitabın fransızca aslından türkçeye tercümedeki değişikliklere hamletmeğe de imkân yoktur⁴⁰. Burada daha ziyade bir "dikkat ve ihtimam,, noksanlığı göze çarpmaktadır ki, bu, ilim kitaplarında - ve tahsisen bir tez isbata kalkan ve her satırı tartmak mecburiyetinde olanlarda - pek hoş bir şey değildir.

Bununla beraber bu sözlerimiz, kitabın asıl sıklet merkezini teşkil eden ikinci kısmı, yani "antropolojik,, mahiyeti hakkında yanlış bir fikre götürmemelidir. Biz burası hakkında katî bir hüküm vermeği, yukarıda söylediğimiz gibi, işin erbabına bırakıyoruz. Yalnız şu kadarını tekrar ilâve edelim ki, bu kitapla antropoloji edebiyatımız, üzerinde her halde bir hayli durulacak bir eser kazanmıştır. Ve bu bakımdan da eseri selâmlamak lâzımdır.

³⁸ Malûmdur ki ilim kitaplarında (ve bilhassa «tez» lerde) başlıca şartlardan biri, yazılan şeyleri kontrol imkânını vermek, yani haşiyelerle * Bibliyografya » nın sahife vesairesini göstermektir. Halbuki burada buna tam manasiyle riayet edilmemiştir. Filhakika kitabın sonunda sayısı 140'a varan bir bibliyografya listesi konmuştur. Fakat bunun yarısının bile kitapta adı geçmemektedir. Geçenlerin de ekseriyetle sahifeleri verilmemiş, yalnızca adları ile iktifa edilmiştir.

³⁹ Yer darlığı dolayısıyla, burada misalleri aynen vermeyeceğimizden dolayı özür dileriz. Mamafih görmek isteyenler meselâ sahife 24, 30, 31, 37, bilhassa sahife 43 ve 44 ün tamamı, sonra 45, 48, 50, 51, 52 ye bakabilirler.

⁴⁰ Bu hususta şu tipik misal kâfidir : sahife 24. satır aşağıdan 17.

«Şimdiye kadar bilindiğine göre, Anadolu'da ilk devlet kuranlardan biri Eti'lerdir. Onun inkirazı üzerinde Frik'ler, Lidya'lılar, İran'lılar, Büyük İskender istilâsı ve onun parçalanmasından sonra kurulan küçük devletler. Roma ve Bizans devirleri, Selçuk lar, küçük beylikler, Osmanlı İmparatorluğu ve bugünkü Türkiye Cumhuriyeti. Türkiye'nin kısa tarih tablosu bu isimler altındadır. Vakıa bunun içinde Turova hikâyeleri, İyon'ların göçleri, Moğol istilâsı, haçlı seferleri, XV nci asırda Timur'un savaşları ve daha bir çok vakalar yer almıştır. Bunlardan her biri ayrı ayrı tarih olaylarını teşkil ederler».

Fransızca nüshada buraya tekabül eden yerin (sahife 16) bizim tarafımızdan yapılan tercümesi ise şudur :

«Bugünkü bilgilerimize göre, Türkiye topraklarında kurulan devletlerin birincisi Hitit İmparatorluğu olmuştur. Onun enkazı üzerinde Phryg'ler, Lyd'ler, İon'lar, Persler, Makedon'lar ve İskender İmparatorluğunun parçalanmasından doğan küçük devletler, sonra Roma, Bizans, Selçuk'tular, feodol beylikler, Osmanlı İmparatorluğu ve nihayet şimdiki Türkiye Cumhuriyeti birbirini takip etmişlerdir».

(Bundan ötesi ise fransızca nüshada yoktur. Müellif tarafından ilâve edilmiştir).

Not : Sahife 56 da aşağıdan ¹¹ inci satırdaki mutat kelimesi muta ; sahife 64 yukarıdan 20 inci satırdaki sürdüğüme, sürdüğüne ³² ; aynı sahifede 22 inci satırdaki kanaatime, kanaate olacaktır.